

Etymologi – teori og praksis

Af John Kousgård Sørensen †

Med store undrende øjne går jeg,
hvor anemonerne lyser hvidt,
og midt i forårets lysvæld står jeg
og ser mod himlen og spørger blidt:

Hvem opfandt lærken og nattergalen?
Hvem satte knopper på birk og bøg?
Og hvem bestemte, at netop svalen
sku hedde svale og gøgen gøg?

Halfdan Rasmussen »Noget om Kraft«, *Lyriske installationer*

Jeg har redigeret en anelse i Halfdan Rasmussens tekst for at få den til at passe til den sammenhæng, jeg vil sætte den ind i: hvorfor hedder gøgen en gøg? Det er et af den slags spørgsmål, som sprogforskere og lægfolk siden antiken har stillet og forsøgt at besvare, med vekslende held. Beskæftigelsen kaldes etymologi, når den bedrives af fagfolk. Men interessen har de til alle tider kunnet dele med mennesker uden sprogvidenskabelige forudsætninger. Så benævnes aktiviteten undertiden med det misbrugte ord folkeetymologi.

Selv har jeg i det meste af mit akademiske voksenliv været optaget af etymologisk virksomhed på et mere punktuel plan, nemlig specielt i forsøg på at klarlægge oprindelsen til stednavne. På det senere er jeg imidlertid blevet involveret i arbejdet med to andre store projekter, som begge har etymologier til også ikke-proprialt sprogstof som en integrerende del af deres arbejde, nemlig Gyldendals store nye Nationalleksikon og Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs store ordbog over moderne dansk, som også forlægges af Gyldendal. Det har givet mig anledning til at forsøge at danne mig et overblik over, hvad den etymologiske videnskab har været optaget af i dette århundrede, og hvor den står i dag, og det skal være hovedindholdet af mine betragtninger. Jeg må dog straks præcisere, at jeg slet ikke kan nå at komme rundt om emnet. Men jeg skal trække nogle punkter frem, som har været til debat, og som forekommer mig at være væsentlige også for den videre udvikling.

For at skabe baggrund for den situation vi er i nu, bliver jeg dog først nødt til at give en kort oversigt over etymologiens historie.

Som så meget anden vesterlandsk kultur har etymologien sine rødder i antikkens Grækenland. Man plejer at fremhæve en Platon-dialog, *Kratylos*, som et vigtigt vidnesbyrd om disciplinens tidligste historie. Den drejer sig om et problem, som skulle optage sprogforskningen næsten til vore dage, nemlig dette: Er der en naturlig sammenhæng mellem ordet og den sag, det fænomen, det begreb, som ordet betegner. Eller beror ord-dannelse på vilkårlighed og konvention, således at der ikke er nogen nødvendig indre forbindelse mellem ordet og sagen, der betegnedes med ordet. Det sidste hævdedes med stor skarpsindighed af Sokrates, og tilhængerne af denne opfattelse kaldtes i den følgende tid for konventionalisterne eller analogisterne. Den første opfattelse, hvis talsmænd kaldtes naturalisterne, at der var en naturlig sammenhæng eller overensstemmelse mellem ord og sag, knæsattes af stoikerne, som derfor gav den navnet *etymologia*, læren om *etymos*, det sande, ikke i modsætning til det løgnagtige, men i betydningen det egentlige, det virkelige. Denne forestilling om, at man kunne bruge ordene til at erkende tingenes sande natur, kom til at dominere middelalderens og renæssancens etymologiske virksomhed. Set i bakspejlet, med vore nutidige erkendelsesmuligheder, har denne efterfølgende lange fase af etymologiens historie både sine kuriøse og sine skræmmende sider. Kuriøse på grund af de mange groteske kombinationer af ord, der blev foretaget på grundlag af tilfældige lydlike ligheder. Men også skræmmende fordi denne opfattelse af ordene som indeholdende en »sandhed« om sagens, genstandens natur kunne bruges ideologisk, i teologien, i filosofien, i historieforskningen osv., og misbruges – og det blev den.

Jeg kan kun trække nogle hovedlinjer op i denne langstrakte del af etymologiens historie, men de skulle kunne give et begreb om, hvad det drejer sig om.

Gennem hele perioden spiller man som sagt på mere eller mindre slående lydlike ligheder for at få overensstemmelse mellem ord og sag. Jeg nævner et par eksempler.

Latinens ord for ræv *volpes* eller *vulpes* forklares som et *volipes*, fordi ræven »volat pedibus«, 'flyver ved hjælp af fødderne'. Latinens *vinum* 'vin' kunne have en kraftig virkning, det opdagede man jo, og det måtte derfor hænge sammen med *vis*, latinens ord for 'kraft', der jo i al fald havde de to første bogstaver fælles med vin.

Endnu mere udspekulerede former kunne denne etymologiske virk-

somhed få, når man udledte et ords oprindelse af forstavelserne i ordkombinationer. Berømt er etymologien til *kadaver* som en kombination af det forreste i ordene *caro data vermiis*, altså 'kød givet til ormene'. Man arbejdede også med akronymer i etymologiens tjeneste, altså kombinationer af forbogstaver i forskellige ord. Et eksempel fra tysk er forklaringen på *Weib*, middelhøjtysk *wip* (vores viv) som en slags forkortelse af *Wonne* 'glæde, fryd', *irdisch* og *Paradis*. Lige så smukt tænkt som det er skævt.

Nu skal man ikke forledes til at tro, at der ikke med alt dette var tilløb til systematiseringer på området. Et eksempel er kirkefaderen Augustin. Han har i et skrift forsøgt at udrede forholdet mellem ord og sag. Han skelner mellem *similitudo* 'lighed', *vicinitas* 'nærhed' og *abuso* 'misbrug'. Under første betegnelse samledes følgerigtigt alt, hvad der er blevet kaldt onomatopoeitica og lydsymbolik. *Vicinitas* svarer nærmest til begrebet analogi, og med *abuso* betegnes det, som vi kalder katakrese, altså indholdsmæssig uforenelighed. Denne sidste foreteelse kom desværre til at spille en for stor rolle og bidrog til de etymologiske kuriositeter, som eftertiden har hæftet sig ved. Et par eksempler.

Man havde naturligvis gennemskuet, at der var en sproglig forbindelse mellem *piscis* 'fisk' og *piscina* 'dam, mindre vandsamling'. Nu havde man gjort den erfaring, at der var mange *piscinac*, der ikke indeholdt specielt mange fisk. Men i stedet for at forklare dette forhold, som vi nu gør, ved at antage en betydningsovergang fiskedam til dam i almindelighed, som er typologisk meget almindelig, mente man, at *piscina* hedder sådan, fordi den netop ikke har *piscis* 'fisk'. Og disse forklaringer *e contrario*, altså ud fra modsætningen, kom måske i for høj grad til at præge opfattelsen af datidens etymologi som en virksomhed, der afgav kuriøse, ja groteske vidnesbyrd. Altså når *bellum* 'krig' forklarede som »res non bella« 'ting som ikke var behagelig', når *lucus* 'lund' tolkedes »a non lucendo«, fordi der ikke er lyst. Det hedder *mane* 'morgen' fordi den ikke »manet« 'forbliver, er stadig', men jo bliver til dag. Hunden hedder *canis* »a non canendo« 'fordi den ikke synger'. Osv.

Så meget om det kuriøse. Jeg nævnede også, at den datidige etymologi kunne have sine skræmmende aspekter. Det var, når den brugtes i propagandistisk øjemed, altså i en eller anden ideologisk tjeneste.

Ideologien kunne være teologisk-religiøst bestemt. Med kristendommen måtte en hel del ord ometymologiseres, så de bedre passede ind i den nye tros forestillinger. Det latinske ord for død, *mors*, som i antiken naturligvis var blevet kombineret med krigsguden Mars, blev nu afledt af

ordet *morsum* 'bid', fordi Evas æblebid bragte forestillingen om døden ind i verden (mors hører i virkeligheden til en rod **mer* 'dø', som findes i germansk i ordet mord).

I øvrigt blev det et primært formål for mange af datidens etymologer at påvise et nært slægtskab mellem deres sprog og menneskehedens oprindelige sprog, som jo ifølge biblen måtte være det sprog, som Adam og Eva konverserede på i paradis. Nærmest ved dette lingva Adamica, som ved den babyloniske sprogforbistring spaltede sig i de forskellige enkeltprog, stod hebraisk. Bestræbelserne gik derfor ud på at påvise etymologisk en så tæt forbindelse som muligt mellem ens eget sprog og hebraisk og dermed få påpeget ens eget sprogs ælde. Altsammen grundlæggende skævt.

Men det kunne bruges til at styrke ens egen nations selvbevidsthed, og det gjorde jo ikke noget, hvis det skete på bekostning af andre nationer. Der var gammel tradition for en sådan nationalistisk etymologiseren. Romerne kunne let indse, at *gallerne* var blege og kraftesløse personer, for *gala* betød jo 'mælk' på græsk. Og at *britones* 'briterne' var nogle sløve padder, var jo oplagt, for betegnelsen skulle sammenstilles med *brutus* 'tungtopfattende, dorsk' (trods u'et). Denne argumentatio a nomine kender vi også fra Norden. Et enkelt eksempel fra senere tid må være nok. Svenskeren Olof Rudbeck argumenterede bl.a. ved hjælp af etymologiske kombinationer for sit lands stolte fortid som verdens vugge. *Idre* i Dalarna var i virkeligheden Ida-bjerget i Grækenland, hvor prins Paris skulle vælge mellem de tre unge damer Hera, Afrodite og Athene.

Der var naturligvis folk i samtiden, som kun havde hån eller hovedrysten til overs for de mere groteske ordsammenstillinger og følgeslutninger. Holberg harcellerer, som det vil huskes, over Rudbecks excesser. Men en metodisk baseret kritik var der ikke tale om. Den blev først mulig, da den sammenlignende sprogvidenskab i moderne forstand etableredes i begyndelsen af 1800-tallet af folk som Jacob Grimm, Rasmus Rask og Franz Bopp. Det blev starten til den moderne etymologiske videnskab.

Etymologien kunne nu baseres på den sammenlignende sprogvidenskabs elementfunktionslære, altså opdagelsen af regelmæssige lydkorrespondenser, for vores interesser sammenhængen mellem de enkelte grene af den indoeuropæiske sprogæt og de enkelte deles udviklingsmønstre. Man fik et redskab i hænde, der gjorde det muligt at skelne mellem tilfældige lydlige ligheder og regelbundne overensstemmelser, som berøede på fælles oprindelse.

For de germanske sprog kan alene opdagelsen af de germanske lydfor-skydningsregler illustrere, hvilket kolossalt fremskridt for etymologien komparatisternes landvindinger betød. Tidligere havde man f.eks. ikke været i tvivl om, at latinens *habere* og det germanske *have* var samme ord. De lå hinanden meget nær i form og havde samme betydning. Nu lærte man, at et germansk h- ikke normalt kan svare til et latinsk h-, men derimod til et k-, og at det var latinens *capio* 'fange' (som vi kender fra låneordet *kapere*), der skulle sammenføres med *have*. Og at et latinsk h- ofte svarer til ældre gh-, som i germansk bliver til g-, og derfor skal vi finde et med *habere* beslægtet verbum i germansk *give*. Man konstaterede, at *canis* var beslægtet med *hund*, og at det ikke var hunden, der havde navn af, at den ikke kunne synge (*canis a non canendo*), men at det var hanen, som kaldtes således, fordi den kunne synge (*canere* : hane), hvad man så end skal mene om datidens musikalitet. Man fandt slægtskab eller identitet mellem ord, som man ikke tidligere havde drømt om at kombinere, fordi ordene havde udviklet sig i meget forskellig retning, men – viste det sig nu – altså efter lydlove, der lod sig beskrive. Man opdagede, at den germanske *gås* genfandtes i latinens *anser* og de romanske sprogs ord for fuglen, f.eks. fransk *oie*. Andre korrespondenser afslørede, at det germanske ord for *uld* var nært beslægtet med latinens ord for uld: *lana*. Osv. Man fik nu virkelig basis for at rekonstruere et gammelt fælles ordforråd med vidtrækkende kulturhistoriske og naturhistoriske perspektiver.

De næste generationer udviklede denne historiske og sammenlignende sprogvidenskab yderligere. Schleicher opstillede sit stamtræ som et billede på sprogenes indbyrdes forhold og skrev en fabel på indoeuropæisk. Kulminationen indtrådte med de såkaldte jung-grammatikere, som især rekrutteredes fra Tyskland, som også retningens navn antyder, folk som Osthoff, Paul, Braune, Sievers osv., men også den unge Ferdinand de Saussure. Et dansk navn i denne sammenhæng er Karl Verner.

I kølvandet på denne forskning af forbindelseslinjerne mellem de fleste europæiske og indiske sprog fulgte etymologiske ordbøger over mange indoeuropæiske sprog. For at blive inden for vores horisont nævner jeg højdepunkter som Skeats etymologiske ordbog over engelsk fra 1881, Kluges tilsvarende over tysk fra 1883, Falk og Torps over dansk og norsk fra 1903, Feists over gotisk fra 1909 og Hellquists over svensk fra 1922. Der kommer stadig nye til. De nyeste nordiske er, som det vil vides, Wesséns svenske (Våra ord) fra 1933, Niels Åge Nielsens danske fra 1966 og Ásgeir Blöndal Magnússons islandske (Íslensk orðsifjabók) fra 1989. En omarbejdet udgave af Hellquists svenske har længe været på vej.

Et fællestræk ved de allerfleste af disse ordbøger, ældre som nyere, er, at de i deres indledninger indeholder meget sparsomme informationer – om overhovedet nogen – om den teoretiske diskussion om den etymologiske videnskab – afgrænsning, metoder m.m. – som har været ført. Introduktionerne består hovedsagelig i praktisk vejledning i ordbøgernes brug. Det kan hænge sammen med, at mange af dem har haft til formål at få et større publikum i tale, som man ikke har turdet belemre med alt for meget abstrakt lærdom. Men måske også med, at forfatterne til de etymologiske ordbøger kun undtagelsesvis (f.eks. Kluge) selv har taget del i debatten om etymologiens mål og metoder. Denne diskussion har også haft en påfaldende beskedne indflydelse på ordbøgerne, som næsten alle er skåret over samme læst, med de samme arter af oplysninger i den samme rækkefølge.

Et andet fællestræk ved den etymologiske debat er, at den kun har haft ringe deltagelse fra nordisk eller engelsk-amerikansk side. Den har været præget først og fremmest af tyske og franske forskere, men der foreligger også en del tilsyneladende vigtige bidrag fra russisk side. Når jeg siger tilsyneladende, skyldes det, at mit kendskab til russernes artikler har været afhængigt af resumeeer eller omtaler på et germansk sprog (eller fransk). Når jeg i det følgende omtaler nogle etymologi-problemer, som har været fremme i metodediskussionen, er det altså med det forbehold, at der utvivlsomt er bidrag, som jeg ikke har kunnet tilegne mig.

Jeg nævnedes før, at de allerfleste etymologiske ordbøger ligner hinanden i deres opstilling og informationsmængde. Men enkelte afviger ved at lade ordrødderne være opslagsformer. Det klassiske eksempel er Walde og Pokornýs *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* fra 1930. Et nyere eksempel er Alexander Jóhannessons *Isländisches etymologisches Wörterbuch* fra 1956.

En vigtig tanke bag denne opstilling efter ordrødder og ikke alfabetisk efter ord, som i øvrigt kan spores tilbage til 1836 (Pott, *Etymologische Forschungen*), er, at man på denne måde kunne give en forestilling om orddannelsessituationen, så at sige genskabe ordenes genesis. Denne rodetytologi indebar den fare, at den kunne forlede til at tro, at disse rekonstruktioner havde haft et eget liv eller eksistens, at man kunne slutte sig til, hvorledes »indoeuropæeren« havde talt, og hvad han havde ment med sine ord. I virkeligheden er der jo tale om rene tekniske formler, som ikke skal tillægges nogen samtidig eksistens i et egentlig talt, eksisterende sprog. Dertil kom, at disse forsøg på at bringe et meget betydeligt antal ord ind i et system af et forholdsvis begrænset antal rødder havde to

konsekvenser, som måtte føre til en vis skepsis over for metodens værdi. Den første var af formel art, idet man så sig nødsaget til at arbejde med rodudvidelser, især suffikser, til et som sagt begrænset antal rødder, som ofte kun bestod af konsonant + vokal. Derved kunne sammenstillingen af ord fra meget afvigende grene af de indoeuropæiske sprog blive en meget usikker affære. Den anden betænkelighed vedrørte semantikken. Når det lykkedes at sammenføre et stort og forskelligartet ordforråd under én rod, blev den betydning, som måtte ansættes, fællesnævneren, tertio comparationis, altså det oprindelige udgangspunkt for de mange forskellige indhold, så abstrakt og almen, at den dels var til tvivlsom nytte, dels formentlig uden forbindelse med datidens realitet.

Jeg skal give et enkelt simpelt eksempel på problemerne ved denne rod-etymologi. Latinens *vicus* 'by' genfindes i gotisk *weihs* (og vistnok som låneord i Slesvig). Man har opfattet det som en k-afledning til en rod **uei* og har ansat betydningen af roden til 'dreje, bøje'. Det har man gjort på grundlag af en betydelig mængde ord fra de fleste indoeuropæiske sprog, som alle påstås at indeholde et betydningselement 'bøje', men ellers har meget forskellige betydninger. Til denne store ordfamilie knyttes også ordet *væg*, bl.a. fordi begrebet bøjning antages at foreligge i selve vægkonstruktionens art. Elementet bøjning skulle have forbindelse med, at de ældste vægtyper består af flettede strå, altså ind imellem hinanden bøjede strå med eller uden ler til at holde dem sammen. Dernæst har man også bemærket sig, at de ældste typer af gærder omkring byer og bymarker består af lignende væglignende fletværk. Den næste iagttagelse er, at begrebet 'by' undertiden angives med ord, som oprindeligt betegner arealer, der er afgrænset af gærde, altså indhegning. Det gælder bl.a. ordene *gård* og eng. *town*. Og så er forbindelsen til *vicus* 'by' etableret. Man forestiller sig altså en tidligere betydning 'gærde' af ordet *vicus*, gotisk *weihs*, og at gærdet har været en slags vægfletning, som etablerer forbindelsen mellem ordene og med begrebet bøjning. Der er jo mange usikre led i denne konstruktion. Og dertil kommer, at Pokorný opfører yderligere to rødder **uei*, som han angiver betydningerne 'vissen' (jf. norsk *vesle*) og 'gå fremad' (jf. oldn. *veiðr* 'jagt') for. Man ville sikkert kunne argumentere for, at *vicus* / *weihs* hørte til en af disse rødder, men mere end løse formodninger kan det ikke blive.

Denne skepsis over for rodetymologien har fået en del til at omdefinere begrebet etymologi. Det drejer sig ikke om at nå tilbage til selve oprindelsessituationen, situationen omkring selve skabelsesakten, for det er en metodisk umulighed og derfor uvidenskabeligt. Nej, det der er etymo-

logiens mål er at klarlægge de genetiske relationer mellem sprogenes ord i en tidligere periode, altså de sammenhænge, der taler for en fælles oprindelse. Det er som oftest uholdbart at bevæge sig bag om det fælles grundlag, som konstitueres af et ords form og betydning i de forskellige sprog. Man stopper altså med at konstatere, at man kan konstruere en fælles indøeuropæisk grundform af ordet *fader*, som findes i næsten alle sprogene med den velkendte betydning. Man afstår derimod fra at opstille en tilgrundliggende rod **po(i)-* 'beskytte' (som vi genfinder i (tøj)for) + en afledningsendelse, med de kulturhistoriske konsekvenser, der følger deraf, nemlig en tidligere betydning 'beskytteren'. Og man afstår ligeledes fra alternativt at betragte ordet som et barneord, et onomapoieticon (**pa-*).

Det er altså *ordenes* begyndelse, som den kan udledes af de genetiske relationer mellem sprogene, som er etymologiens opgave. Men ikke den eneste, hævder nogle. Man forlanger også en redegørelse for ordenes skæbne mellem begyndelsesfasen og slutfasen. Og derved er etymologien blevet videnskaben om ordenes historie, som er noget andet og mere end videnskaben om deres oprindelse.

Jeg mener nok, at det vil være mest hensigtsmæssigt at fastholde etymologien som læren om ordenes oprindelse. Men det kan ikke nægtes, at denne sidste definitoriske begrebsudvidelse, etymologien som ordhistorie, har tilført disciplinen nogle synspunkter, som har været til gavn for etymologien i snævrere forstand, altså ordoprindelseslære.

Jeg skal afslutningsvis nævne et par af disse nyere indfaldsvinkler, som etymologien i klassisk forstand burde have kunnet profitere af. Men jeg bliver nødt til at fatte mig i korthed, da hver af de emneområder, som jeg skal omtale, kunne give stof til et selvstændigt foredrag.

Jung-grammatikernes tese om lydlovenes undtagelsesløshed blev, som det vil vides, gennemhullet af de senere sproghistorikere. De tvivlede naturligvis ikke på, at opdagelsen af disse lydkorrespondenser var et enormt fremskridt. Men de kunne pege på en hel række anomalier, som gik på tværs af, hvad den rene lære havde forkyndt. Den slags uregelmæssigheder, som en senere tid har betegnet som undtagelser eller modtilfælde til elementfunktionerne, karakteriseredes som proportionsdannelser af forskellig art, de fleste af dem forårsaget af et psykologisk forståeligt ønske om at bringe noget formelt sjældnere i overensstemmelse med noget formelt almindeligere. Denne analogiske påvirkning på tværs af lydlovene kan nok i nogle tilfælde påvises at ske efter bestemte regler, men den har en psykologisk årsag, og dens indtræden kan derfor ikke

forudses. Når Falk og Torp er noget tvivlende over for at sammenstille *øje* (*auga*) med latinens *oculus*, der skulle have svaret til en germansk form med *o-*, og forsøger at redde forbindelsen med nogle lydhistoriske krumspring, er det fordi de ikke lægger tilstrækkelig vægt på, at vokalen i *øje* i germansk ikke er lydlovsbestemt, men er analogisk påvirket af vokalen i *øre* (*aura*), som har opr. *au*, latin *auris*.

Forskning i betydningsudvikling har været intensiv i dette århundrede, og resultaterne vigtige for etymologien, der ikke alene skal fastlægge det formelle grundlag for et givet ord, men også den betydningsramme, som forklarer dets senere indhold. Semantiske love, som kan sammenlignes med lydlove, har ikke kunnet påvises og vil formentlig heller ikke kunne fastlægges. Men især områder som ordfeltforskning og ord- og sagforskning har givet impulser til en mere systematisk betydningsudviklingsforskning, der burde være af betydning for etymologien.

I ordfeltforskningen, som især er knyttet til Jost Triers navn, bestemmes betydningsudviklingerne som forskydninger i forhold til de andre led i det begrebsfelt, som ordene hører hjemme i. Når et ord mister en betydning, hvilket andet ord har da overtaget den og hvorfor, spørges der. Ved at betragte ordene som led i større og større semantiske ordfamilier og ved at studere bevægelserne og deres årsager vil man kunne danne sig et indtryk af betydningsudviklingernes karakter, som kan blive til nytte for etymologien. Vigtigt er, at denne proces viser sig kun sjældent at kunne forklares som et logisk bestemt forløb, ofte er der tale om et associationsbestemt spring. Vigtigst er i denne forbindelse de sammenlignende synonymstudier. Et enkelt eksempel. Det gotiske ord for ægteskab, *liuga*, har en omstridt etymologi. Undersøger man begrebet ægteskab på germansk grund, viser ordene, at det hører hjemme i en juridisk sfære. Ægteskabet er en retslig overenskomst. Det hedder på nordisk *giftermål*, *gifterord*, egt. 'aftale om bortgivelse', oldnordisk *gipting*, *giptamal*, *giptarord*, på tysk *Ehe*, som egentlig betyder 'ret' og som genfindes i tysk *echt*, som lånes til dansk *ægte* i *ægteskab*, på engelsk *wedding* eller *wedlock*, *wed* betyder egentlig 'pant' (vi kender det jo også fra nordisk, jf. *vædde*). Osv. På denne saglige baggrund vil man foretrække at føre det gotiske ord til det keltiske **lugiom* 'ed' frem for til vb. *ligge*, som er den anden mulighed.

Jeg skal endelig nævne den indflydelse, Wörter und Sachen-skolen har haft på den etymologiske diskussion. Det er jo den retning, som reagerer mod de alt for formelle ord- og rodrekonstruktioner, og som fordrer kendskab til tilstande og ændringer i den virkelighed, som ordene beteg-

ner, for at modvirke alt for spekulative etymologier. Retningen er blevet bebrejdet en alt for ensidig fremhævelse af, at alle abstrakte, sjælelige, åndelige begreber og fænomener har et konkret udgangspunkt. Altså at man ikke bør forestille sig en udvikling fra abstrakt til konkret. I sin mere monomane form, hos Jost Trier, føres det meste af ordforrådet tilbage til en bestemt arbejdsgang i et fortidigt samfund, nemlig udnyttelsen af skovene i naturalhusholdningen. Ikke desto mindre kan man ikke frakende hans synspunkter interesse. I en berømt undersøgelse har Trier f.eks. ført verbet at *nemme* (tysk *nehmen*) tilbage til en rod **nem* 'buskads', jf. latinens *nemus* 'lund'. I et primitivt samfund var netop skovbevoksning et vigtigt grundlag for det foderløv, husdyrene levede af. Fra at betyde 'tage, få tildelt netop den form for foder' kan det da få en generaliserende abstrakt betydning 'tage, fatte' osv.

Der er endnu aspekter i den moderne etymologi-forskning, som det kunne være værd at tage op. Jeg skal nøjes med at vende tilbage til det spørgsmål jeg indledte med. Hvorfor hedder *gøgen* en *gøg*, det klassiske problem, om ord er beskrivere af sagen, tingen, eller konventionsbestemte etiketter, traditionelle symboler. Svaret er nu, at nogle indeholder en beskrivelse af tingen, andre, de fleste, gør det ikke. Fonetisk motiverede er jo de såkaldte lydord, onomatopoeitica, men problemet er, hvilke kriterier man har for at afgøre, om et ord er lydefterlignende. Nu *gøgen*. Niels Åge Nielsen skriver: »lydord, der efterligner fuglens lyd«, og sådan har mange før ham skrevet. Nu vil der måske være nogen, der har svært ved at erkende ligheden mellem *gøgens* kukken og lydfølgen *g-ø-g*. Men der må vi huske på, at det er den fællesgermanske *gøg* (ordet findes ikke uden for germansk), som vi skal lytte til og hvis fællesgermanske ordform vi skal sammenligne med. Altså *gauka*. Selv i den fællesgermanske form vil mange have svært ved at høre *gøgens* karakteristiske dobbelttone i ordet. Anderledes med det langt mere udbredte ord for fuglen, nemlig *kukkuk*, der også kendes fra romanske og slaviske sprog. Det består jo af to identiske stavelser, og næppe nogle vil tvivle på, at det er et forsøg på at efterligne *gøgens* kukken. Men det er altså subjektivt og derfor metodisk betænkeligt at bestemme et ord som lydord. Der er da også dem, der hellere sammenstiller *gøg* med låneordet *gøgl*, som igen på en eller anden måde hænger sammen med latinens *ioculari* 'spøge' og *iocus* 'spøg', eng. *joke*. *Gøgen* hører til de pudsige fugle, og der er megen folketro knyttet til dens spøgefuldheder. Men så er vi ovre i en helt anden gade.

Jeg skal slutte her. Jeg har nævnt nogle aspekter, som jeg har fundet relevante. Men langt fra alt diskuteret eller diskutabelt har jeg kunnet nå at

komme ind på. Der er heller ingen grund til at lægge skjul på, at der er dele af den til tider noget sofistikerede debat, som jeg ikke har begrebet. Jeg har valgt at fremhæve, at man har diskuteret områdets afgrænsninger og definitioner. Man har set med skepsis på den såkaldte rodetymologi. Man har erkendt, at fremskridtene inden for udforskningen af betydningsudviklingen er vigtig for etymologiens fastlæggelse af de genetiske relationer mellem sprogenes ord. Min pointe har været, at hele denne etymologiske forskningsteori, som har været under løbende diskussion – bortset fra en vis afmatning i strukturalismens glansperiode – nok i for ringe grad har afsat sig spor i det praktiske etymologiske arbejde i ordbøger og håndbøger af forskellig art.

Efterskrift

John Kousgård Sørensen døde 10. januar 1999. Hans første afhandling, der behandlede Kingos privatortografi, blev bragt i *Sprog og Kultur* 17 i 1949, da han var 23 år gammel. I de følgende 50 år offentliggjorde han en lang række centrale studier og udgaver især vedrørende danske sted- og personnavne og den ældre danske ordsprogstradition, arbejder, der vandt ham international anerkendelse.

I 25 år var han professor i dansk sprog ved Københavns Universitet, og vi, der havde den lykke at være hans elever, husker hans undervisning for smittende engagement og højt niveau både fagligt og pædagogisk og hans lærerpersonlighed for stor gavmildhed med ideer og planer. Han havde en sjælden evne til at lede os frem til ideerne med en sådan varmsomhed og omhu, at vi efterhånden kunne tro, at vi selv havde fostret dem. Og selv minde de han os aldrig om, at det oprindeligt var hans tanker og iagttagelser.

Hans målrettede arbejdsomhed blev ikke standset af den alvorlige sygdom og de stærke smerter, der plagede ham hans sidste år. Tværtimod var det, som om han fandt lindring i arbejdet. Indtil få uger før sin død skrev han etymologier til *Den Store Danske Encyklopædi* og til Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs kommende ordbog over de sidste 50 års dansk, *Den Danske Ordbog*.

Karakteristisk for hans arbejdsform indledte han den omfattende praktiske etymologiskrivning med at danne sig et overblik over den internationale teoretiske litteratur på området. Det førte til et foredrag med titlen »Etymologi – i teori og praksis«, som han holdt i Selskab for Nordisk Filologi 7. oktober 1993. Han lod ikke dengang foredraget trykke, men da manuskriptet blev fundet blandt hans efterladte papirer og læst bl.a. af *Danske Studiers* redaktion, besluttede vi at bringe det i tidsskriftet med blot de helt nødvendige redaktionelle rettelser. Troels Kousgård Sørensen, hans søn, har givet sin tilladelse til offentliggørelsen. Vi ser foredraget som en nyttig tekst både for dem, der selv arbejder med etymologi, og for dem, der blot har brug for viden om denne fascinerende disciplin med de ofte diskutabile resultater. Og samtidig ser vi det som en tekst, der viser nogle af John Kousgård Sørensens karakteristiske faglige og menneskelige egenskaber: kerdom, systematik, klarhed, nøgternhed og beskedenhed.

Iver Kjær